

Janusz Siatkowski

Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut
Sławistyki Zachodniej i Południowej, Warszawa 2015, ss. 503

Problematyka językowych kontaktów słowiańsko-niemieckich od lat cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem językoznawców. W wypadku dorobku polskiego środowiska językoznawczego w tym zakresie zwraca uwagę fakt, że w przeważającej mierze dotyczy on wpływów języka niemieckiego na polszczyznę i to przede wszystkim w planie leksykalnym¹. Warte podkreślenia jest też to, że tylko skromny ułamek tego dorobku stanowią opracowania traktujące o oddziaływaniu niemieckim na terytorialne i środowiskowe odmiany języka polskiego².

Na tym tle wyróżniają się opracowania znanego i uznanego w międzynarodowym środowisku sławistów, Profesora Janusza Siatkowskiego, który po latach pracy nad językiem czeskim, w tym kontaktami czeszczyzny z językiem polskim³, zwrócił się ku nowej problematyce. Tym razem w centrum zainteresowania Profesora znalazły się językowe kontakty i relacje słowiańsko-germańskie. I od razu trzeba dodać, że potraktowane

¹ Dowodzą tego liczne opracowania monograficzne i artykuły, m.in. A. Karszniewicz-Mazur (1988), A. Kleczkowskiego (1927–1928), G. Korbuta (1893), H. Karaś (1989), M. Krajewskiej (1988), R. Lipczuka (2001), L. Moszyńskiego (1954), B. Nowowiejskiego (1996), A. Zajdy (1981) i in.

² M.in. M. Broda (1978), I. Grek-Pabisowa (1983), G. Habrajska (1985), I. Harasimowicz (1954), I. Judycka (1954), J. Miodek (1991), I. Seifert-Nauka 1987, J. Siatkowski (1967), W. Smoczyński (1986), B. Walczak, M. Witaszek-Samborska (1989), B. Widera (1959), K. Wypych (1976).

³ Zob. m.in. *Dialekt czeski okolicy Kudowy*, cz. I–II, Wrocław 1962, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*, cz. I, Wrocław 1965, cz. II, Wrocław 1970, *Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa 1996.

one zostały w sposób niebanalny, a nawet nowatorski. Po pierwsze, odwrócona została perspektywa badawcza; Profesor skoncentrował swoją uwagę przede wszystkim na wpływach języków słowiańskich (w tym języka polskiego i czeskiego) na niemieczynę. Po drugie, przedmiotem badań stał się nie język ogólnoniemiecki, lecz niemieckie gwary ludowe. Ten obiekt zainteresowania Autora nie może dziwić, jeśli uwzględni się fakt, że wpływy słowiańskie na język niemiecki dotyczą głównie gwar i mogą być liczone w tysiącach (s. 21). Po trzecie, na plan pierwszy wysunęły się, tylko sporadycznie budzące zainteresowanie badaczy, zagadnienia morfologiczne (głównie słowotwórstwo).

Swoistym ukoronowaniem i podsumowaniem ponad 35-letniej pracy Profesora Janusza Siatkowskiego nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi stała się potężna, by nie powiedzieć, monumentalna, licząca pół tysiąca stron księga, obejmująca znaczącą część dorobku Profesora w interesującym nas zakresie.

Na omawiany tom składają się zarówno przedruki tekstów wcześniej publikowanych w licznych specjalistycznych czasopismach polskich, niemieckich, austriackich, czeskich, słowackich, rosyjskich i serbskich, w monografiach zbiorowych (nierzadko stanowiących pokłosie międzynarodowych i ogólnopolskich konferencji naukowych), jak i fragmenty, będące efektem różnorodnych przededgowań, uzupełnień i aktualizacji⁴.

Pracę otwiera syntetyczna odautorska przedmowa, odkrywająca przed czytelnikiem wydarzenia, a zwłaszcza osoby, głównie wybitnych niemieckich badaczy, które zainspirowały autora do zajęcia się problematyką związków słowiańsko-niemieckich. Wśród nich znajdujemy nazwiska światowej sławy germanistów i slawistów: Reinholda Olescha, Ludwika Erika Schmitta, Hansa Rothe, Ernsta Eichlera i Karla Gut Schmidta.

Wszystkie te teksty zostały pogrupowane w trzy główne rozdziały merytoryczne: *Stan badań i źródła* (13–54), *Rozróżnienie słowiańskich wpływów morfologicznych i leksykalnych* (s. 59–282) i *Słowiańskie wpływy leksykalne* (s. 283–354). Czwartą, niejako autonomiczną, część opracowania stanowi opublikowany wcześniej w postaci osobnej książeczki w wersji polskiej i niemieckiej) rozdział poświęcony slawizmom w prozie śląskiego prozaika i publicyście Horsta Bienka (s. 355–414).

⁴ Duży udział w merytorycznym i technicznym przygotowaniu książki do druku ma Profesor Dorota K. Rembiszewska (por. s. 10–11).

Książkę zamyka bogaty wykaz bibliograficzny (s. 415–439), wyróżnione zostały w nim monografie i opracowania, słowniki, gramatyki i atlasy, wreszcie źródła tekstowe i strony internetowe. Ważnym i niezwykle pożytecznym elementem książki jest indeks, obejmujący przywoływane w pracy wyrazy, głównie niemieckie i słowiańskie (s. 442–503).

Pierwszy rozdział ma w części charakter źródłowy. Przedstawienie źródeł, przede wszystkim regionalnych słowników czy to dobrze znanych specjalistom, czy też mniej popularnych, jest bardzo przydatne dla tych wszystkich, którzy są zainteresowani problematyką nie tylko bezpośrednich kontaktów i wzajemnych oddziaływań słowiańsko-niemieckich, ale też wszelkich kontaktów między różnymi językami, zwłaszcza na obszarach kilkujęzycznych w warunkach pogranicza językowego. W rozdziale mamy też syntetycznie przedstawioną historię badań nad wpływami słowiańskimi na język niemiecki od połowy XIX wieku po współczesność oraz omówienie stanu badań nad wpływami słowiańskimi na język i gwary niemieckie wraz z określeniem nowych perspektyw badawczych, zwłaszcza potrzeby badań nad językiem pisarzy, wykorzystujących w swoich utworach elementy słowiańskie.

Potężny drugi rozdział jest poświęcony słowiańskim wpływom słownikowym i morfologicznym, głównie w obrębie kategorii rzeczownika, poza nielicznymi wyjątkami w kręgu nazewnictwa pospolitego. Za jego zasadniczy cel uznaje Autor oddzielenie właściwych zapożyczeń leksykalnych od morfologicznych, czyli wyodrębnienie głównie sufiksów słowiańskich wykorzystywanych w procesach derywacyjnych na gruncie niemieckim. Zdaje sobie jednak doskonale sprawę z tego, że łączą się z tym liczne trudności, na przykład nadal trudno wskazać konkretne źródła pożyczek słowiańskich, jak też „punkt wyjściowy i drogi oraz sposoby szerzenia się slawizmów na gruncie niemieckim” (s. 21). Problemów nastręcza sam podział na podstawy słowiańskie i niemieckie, czy też rozróżnienie, która wspólnota komunikatywna (słowiańska czy germańska) jest twórcą konkretnego derywatu (s. 56–57). Niełatwe jest też zagadnienie tzw. pożyczek zwrotnych, czyli wyrazów utworzonych od podstaw niemieckich na gruncie słowiańskim za pomocą słowiańskich formantów, a następnie na powrót przejętych przez społeczność niemieckojęzyczną, jak i form reliktowych, których historyczną obecność w językach słowiańskich dokumentują właśnie wyrazy niemieckie.

Cały prezentowany materiał został pogrupowany według konkretnych sufiksów w wersji podstawowej i z rozszerzeniami, a w obrębie poszczególnych grup słowotwórczych omówiony w ujęciu geograficznym, od slawizmów o zasięgu ogólnoniemieckim lub rozpowszechnionych na większych obszarach, na przykład w kilku regionach, po charakterystyczne tylko dla poszczególnych regionów. Autor podkreśla, że w wypadku slawizmów o rozleglejszej geografii niełatwo zdecydować, które z nich to efekt niezależnych zapożyczeń, a których rozszerzony zasięg występowania ma wtórny charakter, będący rezultatem przesunięć w obrębie niemieckiego obszaru językowego (s. 56)

Ten obszerny fragment zdradza liczne ślady zamierzonej, specjalnej ingerencji redakcyjnej i merytorycznej, która zaowocowała przejrzystym układem prezentowanego materiału, odświeżeniem zestawu przywoływanej literatury, aktualizującymi wiedzę dopowiedzeniami i komentarzami, które podsumowują prowadzone rozważania. Zwraca uwagę fakt, że przy omawianiu konkretnych form Autor sięga po bardzo bogatą dokumentację źródłową od średniowiecza po współczesność, geograficzną, historyczną, etymologiczną.

Swoistą drugą część rozdziału stanowi zestaw kilku osobnych publikacji, dotyczących innych zagadnień, ale mieszczących się w ramach tematycznych rozdziału, czyli wpływów morfologicznych. Z tego zakresu mamy tu teksty poświęcone głównie niemieckim czasownikom prefiksalnym, z częstką słowiańskiego pochodzenia, oraz zjawiskom morfologicznym wśród przymiotników i przysłówków. Rozdział zamykają ogólnejsze opracowania, będące próbą systematyzowania i podsumowania wcześniejszych prac szczegółowych.

Kolejny rozdział jest poświęcony wyłącznie słowiańskim wpływom słownikowym, ze szczególnym uwzględnieniem bardzo interesujących Autora konstrukcji hybrydalnych, pożyczek zwrotnych oraz wybranych wyrazów gwarowych. Osobny fragment rozdziału stanowią opracowania traktujące o skali i charakterze oddziaływania na różne odmiany języka niemieckiego, wybranych języków, słowiańskich, konkretnie zostały tu uwzględnione wpływy polskie i czeskie.

W rozdziale poświęconym slawizmom w prozie Horsta Bienka (bliżej 200 form tego rodzaju), szczególne miejsce zajmuje omówienie polonizmów. W ich obrębie Autor wyróżnia nie tylko, niejako tradycyjnie, polonizmy ogólnopolskie i gwarowe, ale też dość liczne wtrącenia, wreszcie materiał onomastyczny (imiona, nazwiska, przezwiska, nazwiska,

nazwy miejscowe i geograficzne). Z fragmentu poświęconego omówieniu funkcji stylistycznych sławizmów w analizowanych tekstach Bienka wynika, że w większości, także w warstwie onomastycznej, służą one oddawaniu kolorytu lokalnego oraz charakterystyce językowej bohaterów. Upodobanie Bienka do leksyki nacechowanej emocjonalnie, zwłaszcza przekleństw i wulgaryzmów (*dupa, gównno, kurwa, pitka*), nadaje jego prozie rys autentyczności i dodatkowo wskazuje na dosadność śląskiego języka.

Lektura tego potężnego dzieła dostarcza licznych dowodów na charakterystyczne właściwości naukowego pisarstwa Janusza Siatkowskiego. Zwraca uwagę nie tylko znakomita orientacja w piśmiennictwie i źródłach dotyczących kontaktów słowiańsko-niemieckich, zdyscyplinowanie metodologiczne i wyczuwanie analityczne, dbałość o szczegóły, ale też sceptyczna mądrość i powściągliwość interpretacyjna, które sprawiają, że wszelkie wnioski Autora zarówno szczegółowe, jak i o ogólniejszym charakterze odbiera się jako jednoznacznie wiarygodne i przekonujące.

Zadaniem tej recenzji nie jest, rzecz jasna, merytoryczna ocena zbioru tekstów Profesora Janusza Siatkowskiego, między innymi z tego względu, że były już one w tej czy innej postaci publikowane, zatem odpowiednio zaopiniowane przez wybitnych przedstawicieli różnych dziedzin językoznawstwa. Należy ją raczej traktować w kategoriach relacji z interesującej lektury i zachęty do sięgnięcia po to inspirujące opracowanie, które może i powinno zainteresować nie tylko językoznawców.

LITERATURA (WYBÓR)

- Broda M., 1978, *Zapóżyczenia niemieckie w gwarze Puńcowa koło Cieszyna*, Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze, z. 59, s. 99–105.
- Butler D., 1968, *Deutsche Lehnwörter im Polnischen gegen Ende des 19. Jahrhunderts*, „Zeitschrift für Slawistik” 31, s. 550–560.
- Butler D., 1988, *Zmienność formalna i znaczeniowa dziewiętnastowiecznych zapóżyczeń niemieckich w języku polskim*, „Przegląd Humanistyczny”, t. XXXII, s. 51–67.
- Buttler D., 1991, *Dziedzictwo dziewiętnastowieczne w zasobie zapóżyczeń niemieckich współczesnej polszczyzny*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo” XIII, s. 395–402.
- Czarnecki T., 1970, *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 9, s. 37–44.

- Czarnecki T., 1980, *Z historii wyrazów staropolskich pochodzenia niemieckiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 19, 15–19.
- Dyszak A., 2003, *Germanizmy w mowie mieszkańców Bydgoszczy*, [w:] *Polszczyzna Bydgoszczan. Historia i współczesność*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz, s. 81–94.
- Grek-Pabisowa I., 1983, *Zapóżyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w Polsce. II Typy zapóżyczeń i sposoby przejmowania wyrazów niemieckich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 23, s. 163–174.
- Habrajska G., 1985, *Derywaty polskie od podstaw niemieckich w słownictwie włókienniczym*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. XXXIV, s. 69–74.
- Harasimowicz I., 1954, *O niektórych elementach niemieckich w dialekcie ostródzkim*, „Język Polski”, s. 276–285.
- Judycka I., 1954, *Typy zapóżyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 1–12.
- Karaś H., 1989, *Germanizmy leksykalne w „Kronikach lwowskich” Jana Lama*, „Poradnik Językowy”, z. 9–10, s. 639–648.
- Karszniewicz-Mazur A., 1988, *Zapóżyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław.
- Kleczkowski A., 1927–28, *Wyrazy niemieckie w staroczeskim i staropolskim*, [w:] *Symbolae Grammaticae in honorem J. Rozwadowski*, vol. II, Kraków, s. 331–345.
- Korbut G., 1893, *Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym*, „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 345–560.
- Krajewska M., 1988, *Zapóżyczenia niemieckie w tekstach XVI wieku. Rzeczowniki złożone z drugim członem -tuch*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 200–205.
- Lipczuk R., 2001, *Deutsche Entlehnungen im Polnischen – Geschichte, Sachbereiche, Reaktionen*, Szczecin, „Linguistik online” 8, s. 1–15.
- Miodek J., 1991, *Germanizmy w gwarze śląskiej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo” XIII, 1991, s. 463–468.
- Moszyński L., 1954, *Geografia niektórych zapóżyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Poznań.
- Nowowiejski B., 1996, *Zapóżyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok.
- Seifert-Nauka I., 1987, *Zapóżyczenia niemieckie galicyjskiej gwary żołnierskiej w dawnym dialekcie miejskim Lwowa*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN”, t. XVII, s. 99–112.
- Siatkowski J., 1967, *Wpływ poszczególnych dialektów niemieckich na język polski*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 7, s. 33–46.
- Siatkowski J., 1983, *Interferencje językowe na Warmii i Mazurach*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 21, s. 105–115.
- Smoczyński W., 1986, *Zapóżyczenia niemieckie w gwarze litewskiej okolic Puńska na Suwalszczyźnie*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze”, z. 82, Kraków, s. 35–45.

- Walczak B., Witaszek-Samborska M., 1989, *Wpływy niemieckie w gwarze miejskiej Poznania*, [w:] *Interferencje na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin, s. 283–295.
- Widera B., 1959, *Deutsche Lehnwörter in der polnischen Bergmanns- und Hüttenmannssprache*, „*Zeitschrift für Slavistik*” 4, s. 254–263.
- Wypych K., 1976, *Deutsche Lehnwörter In der polnischen Bergbausprache*, Giessen.
- Zajda A., 1981, *Wörter deutscher Herkunft unter den altpolnischen Bezeichnungen für Feudalpflichten, Abgaben und Steuern*, „*Zeitschrift für slavische Philologie*” XLII, s. 366–383.

Bogusław Nowowiejski
Uniwersytet w Białymstoku